

УДК 343.9 (477)

Лукашевич Сергій Юрійович –

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінології

та кримінально-виконавчого права

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

Правові засади участі громадськості у протидії рецидивній злочинності

У статті аналізуються вітчизняні та міжнародні нормативно-правові акти щодо участі громадськості у протидії рецидивній злочинності. Визначено системно-правові зв'язки соціально-правового механізму функціонування інститутів неформального контролю щодо протидії пенітенціарному та постпенітенціарному рецидиву злочинів. Надано структурно-функціональну характеристику громадським об'єднанням, спостережним комісіям як суб'єктам громадського впливу на рецидивну злочинність.

Ключові слова: протидія, громадськість, рецидивна злочинність, пенітенціарний рецидив, постпенітенціарний рецидив.

В статье анализируются отечественные и международные нормативно-правовые акты относительно участия общественности в противодействии рецидивной преступности. Определены системно-правовые связи социально-правового механизма функционирования институтов неформального контроля относительно противодействия пенитенциарному и постпенитенциарному рецидиву преступлений. Дана структурно-функциональная характеристика общественным объединениям, наблюдательным комиссиям как субъектам общественного влияния на рецидивную преступность.

Ключевые слова: противодействие, общественность, рецидивная преступность, пенитенциарный рецидив, постпенитенциарный рецидив.

In the article home and international normatively-legal acts are analysed in relation to participating of public in counteraction of recurrent criminality. System-legal connections of socially-legal mechanism of functioning of institutes of informal control are certain in relation to counteraction to the пенитенциарному and постпенитенциарному relapse of crimes. Structural-functional description is Given by a public association, to the observant commissions as subjects of public influence on recurrent criminality.

Key words: counteraction, public, recurrent criminality, пенитенциарный relapse, постпенитенциарный relapse.

Постановка проблеми. Усталеною в кримінології є думка щодо залежності стану злочинності від ефективності неформального соціального контролю. В цьому сенсі не є виключенням і рецидивна злочинність. Не в меншій, а можливо й в більшій мірі успішність превентивної діяльності щодо неї залежить саме від участі громадськості в системі кримінально-превентивної діяльності, адже функціональна роль ізольованої пенітенціарної системи без широких зовнішніх зв'язків й підтримки з боку неурядових структур позбавлена шансів на відчутну обструкцію процесів вторинної криміналізації суспільства. Призонізація,

проникнення до масової культури елементів кримінальної субкультури, рецидив злочинів, омолодження злочинності – ось неповний перелік негативних наслідків інституціональної дисфункції неформального контролю за особами із соціально ризикованою, а надто злочинною, поведінкою. У зв'язку з цим вельми актуальними видаються проблеми щодо відновлення життєздатності раніше існуючих, а також започаткування нових видів, форм, методів, стратегій діяльності громадськості щодо протидії рецидивній злочинності.

Участь громадськості у протидії рецидивній злочинності в країні сприяє

своєчасному виявленню тих із них, що готуються чи вже вчинені, з'ясуванню причин і умов, що сприяють їх вчиненню, встановленню осіб, що скоїли злочини та розшуку злочинців. Залучення громадськості до протидії рецидивній злочинності нерозривно пов'язані з послідовним здійсненням принципу законності й забезпечується всебічним правовим регулюванням. У цьому сенсі можна говорити про створення правових засад запобіжної діяльності. Чільне місце в цьому напрямі запобіжного впливу посідають юридичні чинники, що зумовлює необхідність первинного аналізу правової основи заходів вказаної спрямованості.

Аналіз досліджень і публікацій. Різні аспекти правового регулювання участі громадськості у протидії рецидивній злочинності в тій чи іншій мірі висвітлювались у працях І. Г. Богатирьова, І. М. Гальперіна, В. В. Голіни, П. Ф. Гришаніна, І. М. Даньшина, Т. А. Денисової, А. Ф. Зелінського, В. М. Трубникова, Б. С. Утевського, В. Д. Філімонова, І. С. Яковець та ін. Зазначені вчені здійснили вагомий внесок у вирішення проблем вітчизняної пенітенціарної теорії та практики, проте на даний час недостатньо уваги приділено саме проблемі правових засад участі громадськості у протидії пенітенціарному і постпенітенціарному рецидиву.

Невирішені раніше проблеми. Наразі в кримінологічних публікаціях запанувала думка про пріоритетність превентивного впливу над репресивно-каральною складовою державної рефлексії на злочинність. Тому проблемі втілення в життя нормативного забезпечення протидії злочинності та визначення у чинному законодавстві положень, спрямованих на стимулюванні активізації діяльності громадськості у цьому напрямі, створення належних гарантій такої діяльності, а зрештою – й інтеграції публічних та приватних складових спеціально-кримінологічної превенції пенітенціарного та постпенітенціарного рецидивів злочинів повинно приділятися значно більше уваги.

Новизна дослідження полягає у тому, що дана робота висвітлює як структурні, так і функціональні характеристики правового регулювання участі громадськості у протидії пенітенціарній та постпенітенціарній

рецидивній злочинності на основі розгалужених системно-правових зв'язків.

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання участі громадськості у протидії рецидивній злочинності на диференційованих засадах з виділенням пенітенціарного та постпенітенціарного напрямів.

Викладення основного матеріалу. Головним призначенням участі громадськості у протидії пенітенціарному і постпенітенціарному рецидиву є посилення виховного впливу на засуджених, переведення примусового характеру регламентації їх способу життя у звичний, особисто схвалю вальний стиль (спосіб) життєдіяльності, що відкидає соціально паразитарні елементи, ґрунтується на правопорядку, додержанні етичних правил поведінки. Критеріями ефективного громадського впливу є самодисципліна засудженого, звільненого, сформованість у нього потреби у соціально корисній праці, вбудованого до підструктури установок, диспозиції поважливого ставлення до закону як особистого мірила справедливості, правил співжиття. В цілому дані орієнтири участі громадськості у запобіганні рецидивній злочинності збігаються з тими, що утверджені в діяльності органів та установ виконання покарань, а тому мають реалізуватися спільно на засадах доповнюваності й координованості.

Представники громадськості, беручи участь у протидії пенітенціарному й постпенітенціарному рецидиву злочинів, мають право діяти в межах повноважень, які надані їм законом, статутом організації, членами якої вони є, чи іншим нормативним актом. При цьому джерела правового регулювання вказаної діяльності є досить розгалуженими, різногалузевими. Безумовно, основоположним документом в цьому контексті є Конституція України, властивості норм якої відрізняються пряmocинністю, мають пріоритет над іншими законами та підзаконними нормативно-правовими актами. Втім, дана очевидна в юриспруденції теза багато в чому залишається на декларативному рівні. На практиці в більшій мірі приматом наділяються саме підзаконні акти галузевого характеру, якими користуються безпосередні правозастовні суб'єкти. Такий стан справ не можна визнати задовільним.

Однак це питання трансформації радше практики, аніж догматики, що дещо виходить за межі предмету цієї статті, однак позначає додаткову зону наукового пошуку в заявленому напрямі.

Основний Закон визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю та зобов'язує державу забезпечувати права і свободи людини. Стаття 27 Конституції України закріплює за громадянами право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Для здійснення і захисту своїх прав і свобод у положеннях Конституції України проголошується право громадян на свободу об'єднання у громадські організації [2]. Це є одним з фундаментальних положень, що створює живильне підґрунтя для активізації інститутів громадянського суспільства у справі зниження рецидивної кримінальної активності. Воно є системоутворюючим, міжгалузевим, виконує функцію інституційного пожвавлення об'єднань громадян як форми впливу не лише на публічну владу, а й на приватно позначені компоненти соціодинаміки – групу осіб, які допустили вчинення злочину, відбувають чи відбули у зв'язку з цим покарання. Це – базис альтернативних механізмів неформального соціального контролю за такими особами, який має компенсувати існуючі недоліки, а в подальшому й інтегруватися з державним впливом на них, набуваючи універсальних форм комплексного соціально-правового механізму.

Крім конституційних норм у правовій основі діяльності громадськості у протидії пенітенціарному і постпенітенціарному рецидиву суттєву роль відіграють також і положення наступних нормативно-правових актів: Кримінально-виконавчий кодекс (далі – КВК) України від 11.07.2003 р. № 1129-IV [3], Закони України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI [4], «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22.06.2000 р. № 1835-III [5], постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах» від 1 квітня 2004 р. № 429 [6], «Про внесення змін до Положення про спостережні комісії» від 10.11.2010 № 1042 [7],

типове положення Міністерства юстиції України «Про батьківський комітет при виховній колонії» від 09.01.2013 р. № 65/5 [8], роз'яснення Міністерства юстиції України «Про удосконалення громадського контролю за дотриманням прав засуджених в установах виконання покарань» від 26.01.2011 р. [9], а також інші акти.

Пріоритетним законодавчим актом у сфері участі громадськості у протидії пенітенціарному і постпенітенціарному рецидиву є КВК України, в якому визначено роль громадськості у виправленні й ресоціалізації засуджених. Зокрема, в загальних рисах регламентовано громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань. Об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації, окремі особи можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи. А також здійснювати громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань (ст. 25) [3].

Закон України «Про громадські об'єднання» є базовим нормативно-правовим актом у галузі прав і діяльності громадських об'єднань. Відповідно до ст. 1 цього Закону громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [4]. Цей Закон визначає правовий статус, порядок організації та діяльності громадських об'єднань. Громадські об'єднання є однією з форм участі громадськості у вирішенні окремих питань держави в цілому та у протидії пенітенціарному й постпенітенціарному рецидиву злочинів, зокрема. Наразі в Україні назріла гостра необхідність у формуванні спеціалізованих громадських об'єднань, діяльність яких має бути спрямована на блокування відтворення факторів рецидивної злочинності. Таку діяльність бажано організувати у двох векторах: 1) контроль за дотриманням прав і свобод засуджених, сприяння у їх ре соціалізації під час відбування покарання шляхом залучення до освітніх, культурних програм, виробничого

процесу тощо; 2) сприяння у соціальній адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, а також особам, які відбувають чи відбули покарання, не пов'язане з позбавленням волі і які характеризуються соціально ризикованою поведінкою. Суттєва роль у налагодженні такої діяльності має відводитись організації взаємодії зазначених громадських об'єднань зі службою пробачії, створення якої передбачено Концепцією державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012 [10]. Пробачія, як альтернативна ув'язненню, полягає у встановленні нагляду за злочинцем, котрий залишається в суспільстві, але судом на нього накладені певні зобов'язання й обмеження. Правила вимагають від нього відвідувати денні центри пробачії, періодично зустрічатися з наглядовим офіцером, брати участь у певних різновидах діяльності, передбачених положенням про пробачію, дотримуватися законслухняної поведінки. Цю реабілітаційну санкцію виконує служба пробачії, головна мета якої полягає в захисті суспільства, попередженні повторних злочинів, сприянні реінтеграції правопорушника в суспільство. Залежно від складу злочину та характеристики особи суд може додатково встановити пробачію з обов'язковим проживанням у спеціальних гуртожитках, психіатричне лікування, а також лікування від алкоголізму й наркотичної залежності. Нагляд варіюється від інтенсивного до помірної й мінімального. Здійснюють його як професіональні офіцери пробачії, так і волонтери та особи з оточення правопорушника [11, с. 21–22].

Таким чином, сьогодняшня активізація діяльності спеціалізованих громадських об'єднань – це своєрідний буферний період на шляху до конвергенції радянської та сучасної європейської пенітенціарної системи, роль громадськості у якій важко переоцінити. Як слушно з цього приводу зазначає Л. Вакан, взаємопереплетіння контролю і комунікації, керування зневаженими категоріями людей і утвердження соціальних кордонів дозволяє простежити, як розширення і передислокація в'язниці та її інституційних відгалужень (таких як іспитовий термін, умовне звільнення, бази

даних злочинів тощо) надали нового вигляду суспільному символічному ландшафту та змінили саму державу [12, с. 9–10]. Тож активізації діяльності громадських об'єднань у напрямі запобігання рецидивним злочинам, зокрема, пенітенціарному рецидиву, слід розглядати й у більш широкому соціально-конструктивному контексті – як шлях до стирання кордонів між суспільством та ув'язненими, як шлях до зниження ефектів призонізації та пов'язаної з нею стигматизації. Це крок до визнання засуджених не ізгоями, а партнерами у вирішенні спільної соціальної корисної задачі – зниження ступеню криміналізації суспільства.

Немаловажну роль у розширенні фронту впливу громадськості на засуджених, в тому числі й в аспекті запобігання пенітенціарному рецидиву злочинів відіграють спостережні комісії. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах» від 1 квітня 2004 р. № 429 та постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про спостережні комісії» від 10.11.2010 р. основною метою громадськості є сприяння органам і установам виконання покарань у виправленні і ресоціалізації засуджених осіб та створенні належних умов для їх тримання, організація виховної роботи з особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання та громадського контролю за їх поведінкою протягом не відбутої частини покарання, надання допомоги у соціальній адаптації особам, звільненим від відбування покарання (ст. 3) [6]. Однак, при всій важливості й можливостях функціонування спостережних комісії їх діяльність на сьогодняшній день не відповідає очікуванням.

Д.І. Перепелиця цілком справедливо вказує на значну формалізованість цього елементу інституту громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час відбування ними покарань, що унеможлиблює оперативне реагування на факти їх порушень, в тому числі й перш за все з боку персоналу установ виконання покарань. В більшості спостережних комісій персональний склад розбалансований, в ньому превалюють працівників органів державної влади; службова

діяльність голів спостережних комісій прямо або побічно залежить від результатів діяльності комісії по контролю за тією чи іншою колонією, у зв'язку з чим перевірки переважно мають номінальний характер, про них відбувається завчасне попередження адміністрації установи виконання покарань, що практично унеможливує оцінку реального стану справ із дотриманням прав засуджених; рішення на засіданнях спостережних комісій в своїй більшості приймаються без попереднього ретельного вивчення ситуації в колонії та не мають суттєвого значення для вирішення проблем побутового, соціально-правового, медико-санітарного характеру. Як засвідчило проведене вченим інтерв'ювання засуджених, більшість з них навіть не знають про існування спостережних комісій, або не мають можливості контактувати з їх членами [13, с. 121–122].

Не можна не звернути увагу й на слушне зауваження фахівців Української Гельсінської спілки з прав людини з приводу того, що, незважаючи на намагання громадянського суспільства зрушити з місця діяльність спостережних комісій шляхом організації підготовки майбутніх кваліфікованих членів комісій, розробки інформаційних, аналітичних матеріалів, їх діяльність все ще залишається профанацією по відношенню до того, яким повинен бути громадський контроль. Тим не менш на підтверджену тривалим досвідом загальну недолугість та неефективність діяльності, до сьогодні у відповідності до КВК України єдиними органами, які здійснюють контроль за дотриманням прав засуджених, є спостережні комісії [14].

Відтак, вважаємо, що одним з першочергових заходів, спрямованих на пошкваллення запобігання пенітенціарному рецидиву є реанімація роботи спостережених комісій, ключову роль в чому мають зіграти громадські об'єднання.

Поряд з наведеним, слід також звернути увагу і на міжнародно-правові акти у сфері участі громадськості у протидії пенітенціарному та поспенітенціарному рецидиву злочинів, які ратифіковані Верховною Радою України і згідно Конституції України є складовою частиною національного законодавства. Так, до основних джерел міжнародного права відносяться документи прийняті ООН та її спеціалізованими

установами, регіональними міжнародними організаціями – Радою Європи, а саме: «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» від 04.11.1950 р., «Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання» 10.12.1984 р., «Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, принижує гідність, поводженню чи покаранню» від 26.11.1987 р., «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» від 16.12.1966 р., «Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила» від 12.02.1987 р., «Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями» від 30.08.1955 р.

Відповідно до «Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями» схвалених Організацію Об'єднаних Націй громадськість не тільки допомагає звільненим в'язням знаходити своє місце в суспільстві, а також піклується про те, щоб такі в'язні отримували необхідні документи і свідоцтва, знаходили придатне житло і роботу, мали придатний і достатній для даного клімату і пори року одяг, володіли засобами, достатніми для переїзду на місце призначення і для життя протягом періоду, що настає після звільнення. Згідно «Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил» громадськість повинна постійно бути проінформованою щодо пенітенціарної системи та роботи, виконувану персоналом пенітенціарних установ, аби сприяти кращому розумінню між пенітенціарними установами та суспільством. Пенітенціарне керівництво повинно залученню громадян добровільно працювати в пенітенціарних установах. Отже, правом на об'єднання, в тому числі з метою протидії пенітенціарному і поспенітенціарному рецидиву, володіють всі громадяни держави, якщо на це немає законних обмежень, для чого сформовано належну базу міжнародно-правових гарантій.

Аналіз вказаних нормативно-правових актів дозволяє стверджувати, що в нормах міжнародного законодавства не остання роль приділяється закріпленню інституту участі громадськості у протидії пенітенціарному і поспенітенціарному рецидиву. Загалом курс України на євроінтеграцію зумовлює необхідність орієнтуватися на міжнародні

правові акти та практику залучення громадськості до запобіжної діяльності на засадах широкого врахування досвіду зарубіжних країн, передовсім – членів Європейського Союзу. Постійний громадський контроль робить систему виконання покарань прозорою для суспільства. Це дає можливість ефективно використовувати потенціальні можливості усіх суспільних інститутів для ресоціалізації засуджених [15].

Висновки. Підсумовуючи розгляд питання правових засад участі громадськості у протидії пенітенціарному і поспенітенціарному рецидиву, слід зазначити, що багато проблем все ще залишаються поза

увагою законодавців, а частина з них – виключно результат незадовільної правозастосовної практики. Тому головним завданням з боку української держави на сучасному етапі постає втілення в життя через елементи соціально-правового механізму протидії злочинності визначених у чинному законодавстві положень, спрямованих на стимулюванні активізації діяльності громадськості у цьому напрямі, створення належних гарантій такої діяльності, а зрештою – й інтеграції публічних та приватних складових спеціально-кримінологічної превенції пенітенціарного та постпенітенціарного рецидивів злочинів.

Список використаних джерел:

1. Гальперин И. М. Взаимодействие государственных органов и общественности по борьбе с преступностью (уголовно-правовое и уголовно-процессуальное исследование) / И. М. Гальперин. – М. : Юрид. лит., 1972. – С. 21.
2. Конституція України : Закон України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України : Кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004.– № 3-4. – Ст. 21.
4. Про громадські об'єднання : Закон України : від 02.03.2014 № 4572-17 // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.
5. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України : від 01.08.2003 № 1835-14 // Відомості Верховної Ради України. – 2000.– № 40.– Ст. 338.
6. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах : постанова Кабінету Міністрів України : від 01.04.2004 № 429 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF>.
7. Про внесення змін до Положення про спостережні комісії : постанова Кабінету Міністрів України від 10.11.2010 № 1042 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1042-2010-%D0%BF>.
8. Про батьківський комітет при виховній колонії : типові положення затверджене наказом Міністерства юстиції України від 09.01.2013. № 65/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0100-13>.
9. Про удосконалення громадського контролю за дотриманням прав засуджених в установах виконання покарань : роз'яснення Міністерства юстиції України від 26.01.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-11>.
10. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>.
11. Проблеми соціальної адаптації осіб, які відбули кримінальні покарання / За заг. ред. О. В. Беци. – К. : Атіка, 2006. – 136 с.
12. Вакан Л. Нарис неоліберальної держави : ринок праці, в'язниці та соціальна незахищеність / Л. Вакан // Спільне : журнал соціальної критики. – 2010. – № 1. – С. 9–17.
13. Перепелиця Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. І. Перепелиця; Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. – 214 с.

14. Щорічна доповідь про права людини (2012 рік) / Українська Гельсінкська спілка з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://helsinki.org.ua/index.php?id=1362663498#_ftn3.
15. Соціально-правові засади участі громадськості в діяльності установ і органів виконання покарань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/2153/25>.